

Josip Vdović

Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet

REAKCIJA NA DIJELOVE STUDIJE JOHNA V. A. FINEA JR. *WHEN ETHNICITY DID NOT MATTER IN THE BALKANS*

Autor u radu iznosi svoju kritičku reakciju na dijelove studije Johna V. A. Finea Jr. *When ethnicity did not matter in the Balkans. A Study of Identity In Pre-nationalist Croatia, Dalmatia and Slavonia in the Medieval and Early-Modern Periods*. Naglasak je na one dijelove studije koji se dotiču ranog srednjeg vijeka na hrvatskom povijesnom prostoru i problema hrvatskog identiteta te države u istom razdoblju. Autor komentira dijelove Fineove studije navodeći mišljenja moderne hrvatske historiografije o problemu identiteta Hrvata i Hrvatskoj državi u ranom srednjem vijeku. Uz to, autor navodi raspravu o problemu DAI na tragu Fineovih razmišljanja u navedenom djelu uključujući mišljenje strane i domaće historiografije o istoj problematici. Autor rad završava sumom izrečenoga.

Ključne riječi: John V. A. Fine Jr., *When ethnicity did not matter in the Balkans*, rani srednji vijek, hrvatski identitet, hrvatska historiografija, Slaveni, Hrvati, Hrvatska država, Tomislav, *De administrando imperio*, strani izvori o Hrvatima

UKRATKO O JOHNU V. A. FINEU JR.

John Van Antwerp Fine Jr. (1939.-) profesor je na „University of Michigan“ u SAD-u. Njegovi istraživački interesi usmjereni su prema teologiji i povijesti kršćanstva u Bizantu te srednjovjekovnoj i modernoj povijesti Balkana. Od 1983. do 1987. godine napisao je niz osvrtâ povezanih sa srednjovjekovnim Balkanom. Napisao je rad *Bosnian Church* (1975., pretisak 2006.) u kojem je ustvrdio da bošnjačka Crkva nije bila heretička. Godine 2006. objavljena je njegova knjiga *When Ethnicity Did Not Matter in the Balkans. A Study of Identity In Pre-nationalist Croatia, Dalmatia and Slavonia in the Medieval and Early-Modern Periods*. U njoj je dao pregled hrvatskog identiteta od srednjeg vijeka do 19. stoljeća. Također je pisao o bošnjačkoj povijesti. S Bobom Donijem (Roberto Donia) napisao je djelo *Bosnia and Hercegovina: A Tradition Betrayed* (1994. UK i SAD; 1995. objavljeno u Sarajevu). To su samo neki od njegovih radova.¹

1 <http://www.ii.umich.edu/UMICH/crees/Home/Events%20&%20Programs/Documents/Regional%20Programs/Southeast%20European%20Studies/JohnFineTribute-Symposium.pdf>

OPĆENITO O HRVATSKOM IDENTITETU

Rasprave o identitetu, pa tako i o identitetu Hrvata, spadaju u rasprave čija složenost ne dopušta nepromišljeno iznošenje činjenica. Ovakve vrste rasprava veoma su kompleksne i bilo bi potrebno više slojevitih studija da bi se obradila jedna ovakva tema kao što je hrvatski identitet. Kada se tome doda i politička struktura, čini se da je nemoguć zadatak: u petnaestak stranica obraditi problem koji zahtijeva zasebne studije. U ovom radu moguće je samo „zagrebati po površini“ u nadi da će biti moguće dati neke suvisle odgovore na pitanja o hrvatskom identitetu, ali i o političkim strukturama hrvatske države u razdoblju tzv. vladavine narodnih vladara. Pokušat ću to učiniti kritičkim propitivanjem Fine-ove studije *When Ethnicity Did Not Matter in the Balkans*.

Prije svega se mora sagledati terminologija. Prvo je primijećen Fineov odnos prema hrvatskoj povijesnoj znanosti. Njegov naziv „jugoslavenski historičari“ za hrvatske povjesničare odmah razotkriva njegovu predrasudu o istima. Ta predrasuda se sastoji u, kako John V. A. Fine Jr. tvrdi, nacionalizmu koji je navodno prisutan u hrvatskoj historiografiji i stvaranju dojma da je hrvatska država nastala kao rezultat niza nacionalizama od 19. stoljeća do 90-ih godina 20. stoljeća.² Štoviše, Fine tvrdi da je hrvatski nacionalizam danas još uvijek vrlo aktivan i da ima utjecaja na historiografiju. Smatram da nije u pravu jer nacionalizam nema presudan utjecaj na hrvatsku historiografiju danas. Kako bilo, Fine je riječ „etnik“ naveo otprilike kao nešto čime se izražava pojedinčev osjećaj pripadnosti zajednici i sličnost s drugim ljudima te vjeruje da su oni svi okupljeni zbog nekih zajedničkih elemenata i osjećaja međusobne povezanosti kao članovi neke još šire zajednice. Naravno, ovo nije jedino tumačenje etničkog elementa, ali je ono po kojem se Fine vodio u svome djelu *When Ethnicity Did Not Matter in the Balkans*.³ Danijel Dzino za primjer donosi ovu definiciju: *situacijski konstrukt, tvoren od skupine, ali i izvan skupine, kroz percepciju razlika prema drugim skupinama, ali istovremeno i nametan od vanjskog promatrača koji je obično kroz političku dominaciju u takvu položaju da kontrolira diskurs*.⁴

Na tragu svoje definicije etniciteta Fine je ustvrdio da je etnički osjećaj vezan uz državne granice. Tako u vrijeme nastanka i postojanja hrvatske države, kroz razdoblje od 7. do 12. stoljeća, nisu postojali etnički Hrvati nego samo politički Hrvati. To bi bili oni ljudi koji su živjeli na prostoru hrvatske države i koji su bili podvrgnuti vlasti hrvatskoga kralja. Oni su se nazivali Hrvatima sve dok su živjeli u granicama hrvatske države, odnosno do 1102. godine. Kada je ugarski vladar osvojio Hrvatsku, isti Hrvati postaju Ugari, jer su tada postali podanici ugarskog kralja i stanovnici ugarske države. Prema ovom primjeru, Fine smatra da se može govoriti o etničkom identitetu tek ako se netko smatra dijelom etničke grupe iako ne postoji država te iste etničke grupe.⁵ O ovom pitanju Neven Budak ima nešto drugačije mišljenje. Tvrdi da etnički identitet može biti povezan s političkom podložnošću jedne grupe drugoj, ali da gubitak nezavisnosti određene skupine ne znači i gubitak identiteta kojeg su imali prije.

2 Budak (N. Budak, 2009, str. 490.) o tome kaže: „Moram priznati da ne pamtim čak niti u djelima hrvatskih povjesničara 19. st. ovako jasno izložen politički i ideološki program zbog kojega bi pristupili pisanju svojih knjiga. Jasno je da su autori poput Račkoga, Klaića, Smičiklase i drugih konstruirali „veliku priču“ hrvatske povijesti u svrhu borbe za uspostavu države, ali se ne sjećam da su to eksplicitno navodili. Za razliku od njih, Fine, koji – vjerujem iskreno – misli da piše objektivno i bez predrasuda, izriječom pokazuje da piše knjigu žaleći za prošlom i sanjajući neku buduću Jugoslaviju. To je naravno legitimna politička opcija, pogotovo za nekoga tko je i obiteljski vezan uz prostore bivše države, ali je nedopustiva u znanosti. Ne zato jer je jugoslavenska, nego zato jer je politička i ideološka.“

3 J. V. A. Fine Jr., 2006, str. 2.

4 D. Dzino, 2009, str. 36.

5 J. V. A. Fine Jr., 2006, str. 2.

Za to je potrebno dugo razdoblje.⁶ Fineova tvrdnja bi značila da ako bi se gore navedeni Hrvati i dalje osjećali Hrvatima kada je ugarski kralj osvojio Hrvatsku, onda bi oni bili na putu da formiraju etnički identitet. Kako je to bilo vrlo rijetko u srednjem vijeku, a u ovom slučaju se to nije dogodilo, onda oni nisu ni imali etnički identitet.⁷ Navedena Budakova tvrdnja ide u prilog tome da su Hrvati vjerojatno imali osjećaj za vlastiti etnički identitet, jer Hrvati postoje i unutar ugarske krune.⁸

Dzinova tvrdnja govori protiv Fineove tvrdnje o nepostojanju etničkih Hrvata između 7. i 12. stoljeća. On tvrdi da je ključno razdoblje za hrvatski identitet 9. stoljeće jer se upravo tada isti pojavljuje. Smatra da se ne može govoriti o hrvatskom identitetu u ranijem razdoblju jer bi to spadalo u puko nagađanje, a direktnih dokaza za takvu tvrdnju nema. Ali napominje da u isto vrijeme postoji i „multiplicitet identitetskih percepcija i projekcija“, što opisuje na primjeru Branimira koji se percipira kao „vođa Hrvata, vođa Slavena i vođa Klavitna (Slavena?)“. Danijel Dzino smatra da se hrvatski identitet pojavljuje ni od kuda u 9. stoljeću, ali da vanjski promatrači još uvijek prepoznaju taj identitet kao slavenski, dok samoidentifikacija elite nedvojbeno svjedoči o postojanju hrvatskog identiteta koji traži potvrdu iskazivanjem prema onom drugom. Je li njegova pojava posljedica kontinuiteta ili je proizvod „franačke revolucije“, Dzino smatra nesigurnim za ustvrditi.⁹ Dalje Dzino navodi:

„No, mogu se vidjeti širi procesi i konteksti unutar kojih se pojavljuje hrvatski identitet. To su masivne političke promjene: nestanak astrukturalnoga centralnoeuropskoga avarskog kontinuuma u srednjoj Europi i uspostava potpuno novih struktura vlasti baziranih na širenju ideološkoga kršćanstva i oponašanju antike koje identificira identitetske template novih elita postrimskoga Zapada. Usporedo s tim promjenama, povratak bizantskih ambicija u Jadranu značajan je čimbenik koji snaži već oformljene identitete Romana iz dalmatinskih gradova. Širenje ovih društvenih i političkih promjena izaziva transformaciju zajednica na njihovoj periferiji gdje možemo ubrojiti i postrimsku Dalmaciju. Pojava hrvatskog identiteta u 9. stoljeću nastaje baš tu, u nekusu između globalnih promjena i tradicija lokalnoga indigenog pučanstva koje shvaća ove promjene na svoj specifičan način i prilagođava ih svojim okolnostima i poimanju tradicije.“¹⁰

Zanimljivo je i Fineovo tumačenje pridjeva „hrvatski“. Tvrdi kako je to samo razlikovna jedinica od ostalih Slavena (npr. Srba ili Bošnjaka) koju su konstruirali hrvatski nacionalisti, prikryveno aludirajući na raspad Jugoslavije 90-ih godina 20. stoljeća. Tako je „hrvatski“ jezik ništa drugo nego jedan od dijalekata slavenskog jezika (poput „srpskog“ ili „bošnjačkog dijalekta“). Ovdje je Fine sam sebi „skočio u usta“ jer se ove dvije tvrdnje međusobno pobijaju. Ako je nešto konstrukt nacionalizma, to znači da to u stvarnosti ni ne postoji. Kako onda govoriti o „hrvatskom dijalektu“? Dalje nastavlja tvrdnjom kako stanovništvo prostora gdje se prostirala hrvatska država nije smatralo „hrvatski“ jezik svojim jezikom te da ti stanovnici nisu bili etnički Hrvati. On to tvrdi, ali ne iznosi dokaze za takvu tvrdnju. Kada se osvrće na Dalmaciju, Fine smatra da tamošnje stanovništvo identitet kreira ovisno o gradu u kojem živi. Tako se oni identificiraju kao Zadrani, Splitsani, Dubrovčani itd., a ne kao Dalmatinci ili Hrvati.¹¹ Budak u svojem radu dodaje da je u Dalmaciji postojala hijerarhija identiteta: 1. identitet Dalmacije i

6 N. Budak, 2008, str. 228.

7 J. V. A. Fine Jr., 2006, str. 2.

8 Pod krunom sv. Stjepana navode se i Hrvati.

9 D. Dzino, 2009, str. 43-45.

10 D. Dzino, 2009, str. 45.

11 J. V. A. Fine Jr., 2006, str. 7.

Dalmatinci, 2. Rimljani (Dalmatinci) i Slaveni ili bizantska Dalmacija i slavenska Dalmacija te 3. odvojeni rimski (urbani) i slavenski (neurbani) identitet. Ustvrdio je da se samo za Hrvate i Neretvane može znati kojim nazivima su zvali sami sebe.¹² Govoreći o današnjim Hrvatima, Fine je ustvrdio da imaju više identiteta na izbor. Oni se mogu identificirati kao katolici, kao Hrvati, kao Dalmatinci, kao Slavonci, kao Zagrepčani itd. Ipak, prihvatili su hrvatski identitet koji je tijekom stoljeća nametnut kao vodeći. A taj hrvatski etnicitet stvorili su u 19. stoljeću - nacionalisti!¹³

Vođen svojom nacionalističkom predrasudom, Fine je odlučio iskritizirati nekoliko hrvatskih historičarki i historičara, kao netko tko je „nepri stran“, međutim, on to nije.¹⁴ To predstavlja problem jer se iz toga vidi autorova neinformiranost o stanju u današnjoj hrvatskoj historiografiji te njegovo neznanstveno pristupanje problemu. Tako je iskritizirao Nadu Klaić, Ivu Goldsteina i Matu Suića. U toj kritici se ogradio navodeći kako poštuje svoje kolege, iako za Suića to ne tvrdi direktno. Usto je Nadu Klaić proglasio krivom što se svakog Slavena koji je u srednjem vijeku živio na prostoru današnje Hrvatske smatra Hrvatom. Jer ona je, tvrdi Fine, svaki put kada bi se Slaveni spomenuli u izvorima, a to ime bi se vezivalo za prostor današnje Hrvatske od polovice 7. stoljeća, jednostavno to ime zamijenila sa „Hrvati“. Fine se ovdje pita je li se netko tko se navodi kao Slaven osjećao Hrvatom? Smatram da je pitanje samo po sebi uzaludno, jer se može samo nagađati kako su se oni osjećali. Fine očito to čini. Ivu Goldsteina prihvatio je kao realnog historičara i manje ga je iskritizirao. Ipak mu je zamjerio što je ustvrdio da su Neretljani bili poseban etnicitet do 11. stoljeća, kada su bili uklopljeni u hrvatski identitet. Fine takvu tvrdnju smatra „hrvatskom superstrukturom“ pod utjecajem hrvatskog nacionalizma. Fine nije objasnio što je sporno u Goldsteinovoj tvrdnji što njegov argument čini ništavnim. Mati Suiću zamjerio je tvrdnju da su srednjovjekovni Hrvati sve karakteristike autonomnog naroda razvili najkasnije do kraja 8. stoljeća. To je učinio zato što smatra da krajem 8. stoljeća nije postojao niti jedan izvor koji bi spominjao „Hrvate“. Isto tako navodi da hrvatska etnogeneza ne može biti dovršena već u 9. stoljeću, ali da je istinita Suićeva tvrdnja da etnogeneza obuhvaća sve slojeve društva. Pitanje je zašto to ne bi bilo moguće, ako je tada zasigurno postojala hrvatska kneževina? Mislim da se već u ovih nekoliko navedenih tvrdnji očituje Fineovo negiranje hrvatskog etnika.¹⁵

SLAVENSKA I HRVATSKA SEOBA, HRVATSKA DRŽAVA

U osvrtu na slavensku i hrvatsku seobu, John V. A. Fine Jr. svoje izlaganje započinje tezom da je hrvatski nacionalizam formirao priču o tisućljetnom nastojanju Hrvata da ostvare samostalnu državu. Zaslugu za formiranje takvog mišljenja pripisao je Franji Tuđmanu, hrvatskom predsjedniku i povjesničaru. Optužio ga je da je u radovima poput *Horrors of war* formirao nacionalizam koji se našao u službi njegove politike. Nazivajući ga „diktatorom“, smatra ga najodgovornijim za ovakvo poimanje Hrvata od strane većine povjesničara u Hrvatskoj. Nastavljajući svoje misli, Fine tvrdi da su Slaveni preteče današnjih govornika srpsko-hrvatskog jezika (jezika koji je konstruiran, op. J.V.). Nastojeći dokazati kako hrvatska historiografija shvaća povijest nacionalistički, Fine navodi stav kakav je hrvatska historiografija imala u 19. stoljeću, što pokazuje njegovu informiranost o današnjem stanju. Kako god, Fine smatra da je stav hrvatske historiografije 19. stoljeća bio sljedeći: Hrvati su se doselili u 7. stoljeću i nametnuli

12 N. Budak, 2008, str. 240.

13 J. V. A. Fine Jr., 2006, str. 7.

14 Danijel Dzino smatra da je njegov pristup problemu „balkanistički“, tj. da nastupa prema Balkanu stereotipno prema zapadnim viđenjima toga prostora. (D. Dzino, 2010a, str. 49.)

15 J. V. A. Fine Jr., 2006, str. 11-12.

svoju vlast i identitet Slavenima koji su bili na tom prostoru prije njih. Teritorij kojeg su Hrvati zauzeli postepeno je postao etnički hrvatski. Tako su se stanovnici toga prostora počeli zvati Hrvatima i postali etničkim dijelom hrvatskoga naroda. Fine ovdje zastaje i napominje da nije siguran, ako je to uopće istina, na koliki broj Slavena se to odnosi, pošto se u izvorima ti ljudi i dalje nazivaju Slavenima.¹⁶ Vrijedi pogledati i razmišljanja Danijela Dzine. Dzino tvrdi da se hrvatska elita izdignula kroz uspostavljanje dominacije indigenoga pučanstva Ravnih kotara ili kroz imigraciju hrvatske skupine nakon pada Avarskog kaganata. Tako se pojavljuje hrvatski identitet u 9. stoljeću. Proces formiranja hrvatskog identiteta završava formiranjem hrvatskog kraljevstva koje politički ujedinjuje sve prije nastale identitete.¹⁷

Fine nastavlja misli hrvatske historiografije 19. stoljeća o tome kako su se pravi Hrvati osvajanjem nametnuli kao vladajući sloj. Taj vladajući sloj činili su potomci elite hrvatskih plemena (tzv. dvanaest plemena, op. J.V.). Fine tvrdi da je unatoč svemu tome, sve do kraja srednjega vijeka, stanovništvo koje je samo sebe smatralo Slavenima ostalo prisutno.¹⁸ ¹⁹ Usporedbe radi, Budak smatra da su porastom moći ranih Hrvata, stanovnici Dalmacije prihvatili njihov identitet, ali da je velika većina slavenskog stanovništva jednostavno ostala Slavenima.²⁰ S time, da se moramo zapitati jesu li oni uistinu sebe smatrali Slavenima ili su se identificirali na neki drugi način, npr. „regionalno“ ili „lokalno“.

Danijel Dzino kritizira tradicionalni pristup seobi Slavena i Hrvata. Tvrdi da ako Konstantin Porfirogenet smatra da su Hrvati/Slaveni došli u 7. stoljeću, a arheolozi nalaze promjenu ritusa sahranjivanja na hrvatskom prostoru u tom vremenu, ne znači nužno da su se Hrvati/Slaveni baš tada doselili. Ako Prokopije tvrdi da su Slaveni bili pogani u 6. stoljeću, onda to znači da su Porfirogenetovi Hrvati/Slaveni bili pogani i da se njihov način sahranjivanja mrtvacu mora prepoznati kao poganski do 9. stoljeća. To je zato što skupni naziv Slaveni, kojeg su nadjenuli vanjski promatrači, znači da su oni morali dijeliti identitet i običaje sa Slavenima iz srednje i istočne Europe. Ali Dzino se pita tko su bili ti Slaveni jer smatra kako ta grupacija nije sebe smatrala Slavenima.²¹

Fine tvrdi da je hrvatska etnogeneza višestrana i kompleksna, a ta je tvrdnja vrijedna slaganja. Zato i jest neobično što Fine olako donosi zaključke koji su gotovo nedokazivi, ali i sasvim nelogični.²² Primjerice, Fine kaže da se stanovništvo može nazivati „Hrvatima“, „Slavenima“ ili čak obama imenima, a da ipak nemaju formiran etnicitet. Kao primjere takvih skupina navodi Bizantinca i današnje Amerikance.²³ Francesco Borri smatra da Hrvati u Dalmaciji koriste naziv „Bijeli Hrvati“ za stanovnike na sjeveru, čime stvaraju razliku između sebe i „onih drugih“. Pozivajući se na Konstantina Porfirogeneta i 31. poglavlje u *De administrando imperio*, Borri smatra da je nova elita zauzela važne pozicije u Dalmaciji u 10. stoljeću i dala svima ime „Hrvati“. Zbog njihove upotrebe imena „Bijeli Hrvati“ kao znaka razlikovanja samih sebe od drugih, naziv „Bijeli Hrvati“ dospio je do Porfirogeneta koji ga je preuzeo.²⁴ Ovdje je možda dobro osvrnuti se na to kako Danijel Dzino doživljava procese „postajati Slaven“ i „postajati Hrvat“. „Postajati Slaven“ za Dzina obuhvaća niz promjena u rimskoj provinciji

16 J. V. A. Fine Jr., 2006, str. 17-18.

17 D. Dzino, 2009, str. 46.

18 Navode se u izvorima.

19 J. V. A. Fine Jr., 2006, str. 19.

20 N. Budak, 2008, str. 240-241.

21 D. Dzino, 2009, str. 46.

22 Neven Budak tvrdi za Finea da mu nedostaje teorijske podloge, da nije upoznat s autorima koji već desetljećima raspravljaju o identitetima te da bez dokaza iznosi tvrdnje (N. Budak, 2009, str. 488.)

23 J. V. A. Fine Jr., 2006, str. 19.

24 F. Borri, 2011, str. 221, 231.

Dalmaciji pa tako i promjenu samoidentificiranja. Također smatra da je „postati Slaven“ značilo da je došlo do promjene pogleda onih izvana prema tom istom stanovništvu i da su ih ti izvana jednostavno počeli smatrati Slavenima, a da ovi to podrijetlom nisu bili. „Postajati Hrvat“ za Džinu je značilo politizaciju regionalnih identiteta kao rezultat sukoba između Bizanta i Franačke, tj. novi način samoidentificiranja elita. Hrvati tako postaju jedan od identiteta 9. stoljeća koji se bori za prevlast u postrimskoj Dalmaciji.²⁵

Također je zanimljivo Fineovo izbjegavanje korištenja imena Hrvatska i Hrvat kada govori o prostoru ranosrednjovjekovne hrvatske države. Hrvatska historiografija utvrdila je postojanje hrvatske države u ranom srednjem vijeku. Zato je nejasno zašto Fine konstruira novi naziv za prostor srednjovjekovne hrvatske države, zašto konstruira naziv „Velebitha“ i što time želi poručiti. Isto se pita i Trpimir Vedriš.²⁶ Očigledno je negiranje hrvatskog imena kao nečega što je konstruirao nacionalizam. Vrijedi postaviti pitanje kakav je to pristup *sine ira et studio*, ako autor piše tekst s unaprijed uspostavljenim predrasudama o Hrvatima i njihovoj povijesti. John V. A. Fine Jr. očigledno je promašio u svome radu, što je šteta jer je ova studija mogla biti mnogo kvalitetnija da u njoj nije prisutan upravo onaj nacionalizam, očito jugoslavenski, protiv kojega govori Fine. Dakle, pojam „Velebitha“ Fine je konstruirao kako bi izbjegao moguće „zabune“ ako bi koristio hrvatsko ime. Tim pojmom označio je „prostor budućeg hrvatskog kraljevstva“.²⁷

Džino pak smatra kako je iz arheologije i epigrafije vidljivo da se u 9. stoljeću formira jezgra hrvatske države u trokutu Knin-Nin-Skradin koja se naknadno proširuje na središnju Dalmaciju (Bijaći-Klis) i jugozapadnu Hercegovinu (Livno-Glamoč). Također tvrdi da su se navedeni prostori neosporno ujedinili u 9. stoljeću posredstvom Franaka i unutar karolinškog političkog sustava.²⁸ Lujo Margetić tvrdi da se za Bornina vladanja središte vlasti nedvojbeno nalazilo u Lici. To potkrjepljuje time što se u njegovu naslovu navodi da je on *dux Guduscanorum, dux Dalmatiae et Liburnie*, kao i time da su njegovi „pretorijanci“ *Guduscani*. Za „novu hrvatsku državu“ kaže da je središte imala između rijeka Zrmanje i Cetine, gdje se ujedno nalazila i jezgra hrvatskog vladajućeg sloja. Potvrdu traži u tome da se prostor južno od Zrmanje dugo vremena nazivao „Hrvati“.²⁹

Dalje Fine nastavlja tvrdnjom da se danas u znanosti misli kako su na prostoru današnje Hrvatske u 9. stoljeću postojale dvije države/hrvatska identiteta: država u Dalmaciji i Panonska Hrvatska. Na ovom mjestu Fine reagira tvrdnjom da jedino Porfirogenet, od svih izvora, veže riječ „Hrvatska“ uz Panoniju, želeći time indirektno reći kako „Panonska Hrvatska“ najvjerojatnije nije nikada ni postojala. Fine je prilično skeptičan kada govori o ujedinjenju „dviju država“ u kraljevstvo pod vladavinom kralja Tomislava 925. godine. Nije zaboravio napomenuti kako se danas sve više preispituje Tomislavova vladavina. Time je poručio: ako je upitna vladavina Tomislava, da je onda upitno i ujedinjenje dalmatinske i „panonske hrvatske države“, kako sam navodi. Fine tvrdi da u izvorima nije jasno kome pripada Slavonija/Panonija. Taj se prostor u 10. i 11. stoljeću nalazi malo pod hrvatskim, malo pod ugarskim vladarom. Kako bi potkrijepio to pitanje, navodi tvrdnju Nade Klaić da je Slavonija od 3. desetljeća 11. stoljeća bila povezanija s Ugarskom nego s Hrvatskom. Ne može biti odbačena takva mogućnost, ali

25 D. Džino, 2009, str. 46.

26 Predavanje održano 19. siječnja 2015. godine u sklopu kolegija *Etnički identiteti-Hrvatska i Europa* na Filozofskom fakultetu u Zagrebu.

27 J. V. A. Fine Jr., 2006, str. 19-20.

28 D. Džino, 2009, str. 44.

29 L. Margetić, 1995, str. 147.

takva se tvrdnja također ne može uzeti kao apsolutno istinita. Kako bi se dodatno osigurao, Fine se pita zašto splitski nadbiskup, kao metropolit Hrvatske i Dalmacije, pri ujedinjenju dviju država, nije proširio svoj autoritet na Slavoniju.³⁰ Dva su razloga za to: 1. o „ujedinjenju država“ se ne zna ništa ili jako malo i 2. Split se i dalje smatra nadležnim za Sisak s obzirom na to da je takva bila odluka splitskog sabora 928. godine.

Fine se voli pozivati na izvore pa ih tako koristi za propitivanje karaktera Tomislavove vlasti, ali i vlasti njegovih nasljednika. Tvrdi da izvori navode čitav niz titula za vladare hrvatske države.³¹ Navodeći da postoji izvor iz 16. stoljeća, ali ne i o kojem je izvoru riječ, smatra kako u istom, Papa Tomislava naziva kraljem, ali ostali dokumenti, koji su uglavnom kasnije kopije (ovo smatram važnim Fineovim navodom), njegove nasljednike nazivaju kraljevima, vojvodama ili kneževima. Kako Fine tvrdi da su to uglavnom kopije, treba se zapitati tko ih je pisao, koliko znanja i koju namjeru je ta osoba imala. To može objasniti razlike u tituliranju. Isto tako, kako itko može provjeriti istinitost njegove tvrdnje ako se ne navodi o kojem je izvoru riječ? Dalje u tekstu Fine opet pobija samog sebe tvrdnjom kako mađarski vladar u svojoj tituli ima naslov vladara Kraljevine Hrvatske. To će reći da je Hrvatska bila jedna od jedinica unutar krune sv. Stjepana.³² Zašto bi mađarski kralj navodio Kraljevinu Hrvatsku u vladarskoj tituli ako hrvatska država nije postojala pod tim imenom? Očito je da je Fine ovdje ostao bez argumenata za sve svoje tvrdnje o nepostojanju ranosrednjovjekovne hrvatske države pod hrvatskim imenom. Lujko Margetić tvrdi da su oko 829. godine i Bizant i Franačka izgubili utjecaj na prostoru današnje Hrvatske.³³ To je otvorilo prostor za uspon nove dinastije s Mislavom i Trpimirom na čelu i dovelo do koliko-toliko pouzdane pojave imena Hrvat. Od tada se vladar naziva *dux Croatorum* ili *dux Sclavorum*, pri čemu se prvi naziv odnosi na vladajući sloj, a drugi na cijeli narod.³⁴ Spominjući slavenske ili slavensko-avarske seobe, Fine napominje da se na njih referiraju isključivo bizantski izvori, osobito Konstantin Porfirogenet. Autor navodi da se najčešće osvrću na pad Salone, a pritom tvrdi da datum pada Salone u ovom tekstu nije važan, pošto datum pada Salone ne igra ulogu u formiranju hrvatskog identiteta.³⁵ Osobno bih se složio s tom tvrdnjom.

DE ADMINISTRANDO IMPERIO

Na početku ovoga dijela teksta valja dodati nekoliko gledišta Danijela Dzina o djelu *De administrando imperio*. *DAI* se sastoji od romanskog (propagandističkog) i hrvatskog (*origo gentis*) diskursa. Diskursi se moraju iščitati iz konteksta te iz konteksta autora. Tako je u romanskom narativu vidljiv antički prikaz povijesti, dok je u hrvatskom narativu hrvatsko viđenje povijesti, odnosno dana je legitimnost hrvatskoj eliti 9. i 10. stoljeća. Ovi narativi nisu pretjerano pouzdani jer su rezultat usmene predaje nedovoljno pismenih društava koja je danas teško razumjeti, kao i njihove načine rekonstrukcije povijesti.³⁶ Borri tvrdi da su informacije o Hrvatima dodatak na tekst kojeg je napisao Lav VI. (886.-912.) te da je njihov autor Konstantin Porfirogenet (913.-959.).³⁷

30 J. V. A. Fine Jr., 2006, str. 20-21.

31 Pritom misli na prostor od Raše do Cetine.

32 J. V. A. Fine Jr., 2006, str. 21-22.

33 Bizant je bio sveden na vladavinu nad Zadrom (Taktikon Uspenski spominje samo arhonta Zadra, dok u drugim slučajevima spominje više njih), a Bugari su krajem 9. stoljeća preuzeli vlast nad prostorom pod utjecajem Franačke.

34 N. Budak, 1995, str. 147.

35 J. V. A. Fine Jr., 2006, str. 23.

36 D. Dzino, 2009, str. 38.

37 F. Borri, 2011, str. 208.

U 31. poglavlju djela *De administrando imperio* Konstantin Porfirogenet navodi priču u kojoj su Hrvati podjarmili Avare, a Fine spominje i uključenost Slavena u to.³⁸ Francesco Borri pak tvrdi da su Hrvate, kao i Avare, Bizantinci smatrali Skitima. Kako su Skiti bili neprijatelji Carstva, Konstantin Porfirogenet u *DAI* izbjegava korištenje tog naziva za Hrvate, o kojima je imao pozitivno mišljenje.³⁹ Porfirogenet je zapisao da se to dogodilo za vrijeme cara Heraklija (610.-641.) što je, prema Fineu, dokaz kako je Bizant smatrao da je on suveren Hrvatima, a time i polagao pravo na teritorij kojeg su zauzeli Hrvati. To bi značilo da su Bizantinci pozvali Hrvate kao federate na carski teritorij pa su polagali pravo na taj prostor.⁴⁰ Ovdje je potrebno navesti mišljenje Nevena Budaka o tome kako se Porfirogeneta ne može tumačiti doslovno jer on ne odražava istinitu sliku kakva je bila u vrijeme seobe Slavena. Štoviše, njegovo je djelo bilo namijenjeno njegovu sinu s ciljem da ga uputi kako treba vladati pa zasigurno sadrži elemente bizantske propagande.⁴¹

Danijel Džino pak drži do mišljenja da je o Porfirogenetu ovisilo hoće li on ili neće prikazati neku pripovijest. Priče koje su zapisane u *DAI* tamo su zato jer je Porfirogenet tako htio.⁴² Mladen Ančić, u raspravi o povjerenju u tzv. „dvije priče“ o dolasku Hrvata, smatra da se ne bi smjelo vjerovati niti jednoj od tih priča jer su one konstrukcije bizantskoga dvora. Porfirogenet donosi te dvije priče u okviru bizantske politike 10. stoljeća.⁴³ Francesco Borri smatra da 31. poglavlje može datirati u vrijeme vladavine cara Heraklija.⁴⁴ To je ipak teško dokazati. U daljnjem tekstu Porfirogenet piše kako je Bizant izgubio utjecaj na tom prostoru za vladavine Mihaela II. Amoričanina (820.-829.),⁴⁵ kada su narodi Dalmacije postali neovisni, s županima na čelu, kao kod ostalih Slavena.⁴⁶ Nakon toga, Fine prelazi u analizu teksta. Prvo izlaže mišljenje da se Bizant za vladavine Heraklija borio s Perzijom na istočnim granicama pa nikakvi dogovori na Balkanu nisu bili mogući, jer je Bizant bio preslab da bi imao ikakav utjecaj na Balkanu. Zato su Hrvati došli samovoljno, a ne na poziv Heraklija. Ipak, ne drži se te tvrdnje jer već u sljedećoj rečenici navodi da je Heraklije možda ipak pozvao Hrvate da se nasele na prostoru Carstva zbog slabosti Bizanta na zapadnim granicama. Tako bi Hrvati bili federati protiv Avara. Fine ne vidi razlog zašto bi Hrvati odbili takvu ponudu ako je nova zemlja bila bolja od one u „Bijeloj Hrvatskoj“.⁴⁷ Ova kontradiktornost, koja se počesto događa unutar rada, još je jedna od slabosti Fineovog rada *When Ethnicity Did Not Matter in the Balkans*.

Fine nastavlja izlaganje Porfirogenetova teksta tvrdnjom da su se Hrvati, doseljenjem na prostor današnje Hrvatske, podijelili u dvije skupine i zauzeli Ilirik te Panoniju, gdje je također postavljen knez kao i u „Velebitiji“. Porfirogenet govori o 11 županija na prostoru „hrvatske“ države, a tri (Krbava, Lika i Gacka) su bile pod vlašću bana. Fine dalje tvrdi da su Hrvati i Srbi preoteli dijelove prostora kojeg su prije njih naselili Slaveni. Nije jasno zašto spominje i Srbe u ovom kontekstu ako govori o Hrvatima. Kao da autor time želi poručiti da su Hrvati i Srbi doselili zajedno, što se ne može niti isključiti niti potvrditi. Nastavlja: ime „Hrvat“ kao i imena petero braće i dviju sestara iz legende o doseljenju Hrvata nisu slavenska imena, nego iranska, a neki jezikoslovci smatraju ih turkijskima. Kako su Hrvati već rano

38 J. V. A. Fine Jr., 2006, str. 23.

39 F. Borri, 2011, str. 207.

40 J. V. A. Fine Jr., 2006, str. 23.

41 N. Budak, 2008, str. 225-226.

42 D. Džino, 2010b, str. 160-162.

43 M. Ančić, 2010, str. 148.

44 F. Borri, 2011, str. 211.

45 Francesco Borri smatra da nije jasno o kojem se caru Mihaelu točno radi jer ih je bilo troje (F. Borri, 2011, str. 208.)

46 J. V. A. Fine Jr., 2006, str. 23.

47 Isto, str. 23-24.

nakon doseljenja bili nazvani Slavenima, potrebno se zapitati jesu li su oni već bili slavenizirani. Fine smatra da jesu, a ako je pak ostala neka iranska/turkijska jezgra, ona je bila manjina među slavenskom većinom. Zato se u izvorima navode „Slaveni“, a ne „Hrvati“.⁴⁸ Možda je to zbog toga što, strani koja je zapisala tekst, nije bilo važno točno navesti koji je narod živio na tom prostoru, nego su koristili općeniti naziv. S obzirom na svoju tvrdnju, Fine smatra da su se „hrvatski“ vođe vrlo brzo asimilirali u slavensku masu, najkasnije do 9. stoljeća. Novi vođe počeli su govoriti slavenski jezik i slavenska je masa preuzela od njih hrvatsko ime. Tako je nastao politički entitet - Hrvatska.⁴⁹

Konstantin Porfirogenet govori o dvjema seobama Slavena: prva se dogodila između sredine 6. i početka 7. stoljeća kada su se doselili „Slaveni“, a nakon čega su ih pokorili Avari i osnovali svoju državu. Druga se pak dogodila oko sredine 7. stoljeća kada su za vrijeme cara Heraklija doselili Hrvati koji su porazili Avare i preuzeli vlast, a Avari su se zadržali u Panoniji i velikom dijelu današnje Slavonije.⁵⁰ Na ove izjave potrebno je reagirati jer prva tvrdnja može doći u pitanje ako se sagleda i viđenje Nevena Budaka. Naime, Neven Budak navodi kako u 29. poglavlju, govoreći o seobi Slavena, Porfirogenet izjednačava Slavene s Avarima, a nije bio slučaj, kako kaže Fine, da su Avari pokorili Slavene. Kasnije pak Budak dodaje da Porfirogenet miješa Avare i Slavene.⁵¹ U *DAI* se neki puta navode Slaveni i Avari kao napadači, a nekad se navode Slaveni koji su poznati i kao Avari⁵² tako da se prvi Fineov navod ne može potpuno odbaciti. Kada Porfirogenet govori o pohodu cara Bazilija I. (867.-886.) na Bari, spominje da su se uz Franke, između ostalih, borili i Hrvati, ali ne spominje samo Hrvate, nego i narode južno od Cetine (Trebinjani, Konavljani itd.). Nakon uspješna pohoda, Bazilije I. dopustio je dalmatinskim gradovima plaćanje danka, koji je inače išao caru - „Slavenima“. Ovo je značajan podatak za Finea jer smatra da se tim imenom označavalo više različitih slavenskih entiteta, aludirajući na to da naziv „Slaveni“ nije označavao samo Hrvate.⁵³ Prema Budaku, naziv „Slaveni“ označavao je cijelu skupinu naroda koji su živjeli izvan bizantske Dalmacije, ali napominje da se taj naziv koristio samo kada se govorilo općenito o stanovništvu Dalmacije ili o jeziku stanovništva izvan bizantskih gradova. Isto tako, Budak napominje da je Porfirogenet razlikovao različite grupe unutar Slavena po njihovim imenima.⁵⁴ Smatram potrebnim ovdje spomenuti i mišljenje Luje Margetića o ovoj priči. On, naime, smatra da je u verziji priče, koju donosi *DAI*, vidljiva očita tendencija divljenja Konstantina Porfirogeneta njegovu djedu, Baziliju I., a da je car Mihael II. potpuno izbačen iz priče (naime, događaj se zbio negdje u petom desetljeću 9. stoljeća). Ali, smatra da iz priče proizlazi „zdrava jezgra“ koja svjedoči da su se Bizantinci oko 841. godine bavili Dalmacijom, odnosno gradovima u Dalmaciji.⁵⁵ *De administrando imperio* svjedoči i o jakoj hrvatskoj državi u 10. stoljeću. Tomislav se sukobio sa Simeonom Bugarskim i porazio ga. Postavlja se pitanje: zašto bi postojala snažna hrvatska država, što Fine ne osporava, a ne bi postojao hrvatski etnicitet? To baš i nema smisla. Fine dodaje i Porfirogenetovo tumačenje imena „Hrvat“.

48 Budak pak navodi: „These Slavic nations, which the autor mentions on several more occasions, include the following: Croats, Serbs, *Zachlumoi*, *Terbuniotai*, *Kanalitai*, *Diokletianoi*, and *Arentanoi*, who were also called *pagani*.“ (N. Budak, 2008, str. 228.) Dakle, nije istina da se u izvorima ne navode Hrvati, jer ih navodi Konstantin Porfirogenet u *DAI* više puta. Doduše i sam Fine to tvrdi prije ove svoje tvrdnje i tako sam sebe anulira.

49 J. V. A. Fine Jr., 2006, str. 24-26.

50 Isto, str. 29.

51 N. Budak, 2008, str. 226, 229.

52 Tomašić, 2003, str. 63. „Kad ovi (Dukljani, op. J.V.) jednom htjedoše preći rijeku i izvidjeti, tko su ono što onkraj rijeke stanuju, prevezavši se nadju *slovenski narod*, koji i *Avarima* nazivaju, ne naoružan. (...) Smislivši tako Sloveni i Avari, kad se ono Romani prevezoše, namjeste zasjede (...)“

53 J. V. A. Fine Jr., 2006, str. 30.

54 N. Budak, 2008, str. 229.

55 L. Margetić, 1995, str. 145.

Ono glasi: „Hrvati“ na slavenskom jeziku znači „oni koji su zauzeli puno teritorija“. Fine kao da je ovime htio reći da ime „Hrvat“ ne označava etničku grupu, nego osvajače koji su zauzeli neki prostor. Iako su postojale posebne grupacije Slavena, sve one su govorile „slavenskim“ jezikom, pa tako i Hrvati.⁵⁶

Konstantin Porfirogenet donosi i dvije priče o doseljenu Hrvata, smatra Fine. U 30. poglavlju tvrdi da je došlo do migracije plemena pod vodstvom *Chrobaturo* (Hrvata) i njegovih četvero braće i dviju sestara. U 31. poglavlju pak tvrdi da su se Hrvati doselili na poziv cara Heraklija, kako je već opisano ranije. Fine točno smatra da 30. poglavlje sadrži hrvatsku usmenu tradiciju, ali se pita odakle ona potječe. Tako navodi mišljenje Ive Goldsteina da su tu priču čuli članovi bizantske dalmatinske administracije od Hrvata. Od njih je priča dospjela u Carigrad gdje je, prema Fineu, Porfirogenet priču našao u arhivu. Ovdje se Goldstein ne slaže sa Fineom, nego smatra da je taj materijal stigao u Carigrad za Porfirogenetova života (10. stoljeće). To bi značilo da je možda i sam Porfirogenet došao do priče u kontaktu s lokalnom administracijom.⁵⁷ Jednako je mišljenje Borrija koji smatra da je priča zapis tradicionalnih priča Hrvata te da je, kao takva, najvjerodostojnija priča o Hrvatima u *DAI*. No, napominje kako je teško odrediti što je istinito, a što ne u pričama koje su *origo gentis*. Isto tako, smatra da ju je naknadno dodao Porfirogenet.⁵⁸ Ovdje je potrebno navesti i mišljenje Nevena Budaka koji kaže da je većina znanstvenika danas složna oko toga da je 30. poglavlje zapisao neki anonimni autor te da je taj dio naknadno dodan u djelo.⁵⁹ Fine se slaže s Goldsteinom, ali kaže da za njegovu tvrdnju ne postoje dokazi. Zato on iznosi svoje tumačenje kako je to dospjelo do Porfirogeneta: ljudi koji su se osjećali Hrvatima htjeli su očuvati svoju prošlost kako bi pomoću nje dokazali svoju prevlast nad drugim entitetima u prostoru pa su ispričali priču Bizantincima i Porfirogenet ju je zapisao.⁶⁰ Zaključuje da su postojali neki ljudi koji su sebe u 10. stoljeću identificirali i vrednovali kao dio hrvatskog identiteta.⁶¹ Budakova tvrdnja o autorstvu 30. poglavlja mijenja Fineovu misao jer, u protivnome, bi taj anonimni autor bio prenositelj priče, a ne Porfirogenet. Može se spomenuti i razmišljanje Nevena Budaka koji kaže da *DAI* sadrži i informacije iz prethodnih izvještaja.⁶² Džino o svemu tome tvrdi sljedeće: *Romanski i hrvatski diskurs o prošlosti najvjerojatnije su pribilježeni i stavljani na raspolaganje bizantskim arhivima kroz bizantsku diplomaciju u 9. ili 10. stoljeću kada se intenziviraju bizantski vojni i diplomatski dodiri sa istočnom obalom Jadrana*.⁶³

HRVATI I SLAVENI DO 1102.

Donoseći povijesni pregled hrvatskog prostora, Fine spominje kako su na prijelazu iz 8. u 9. stoljeće došli Franci. U tom je kontekstu bitno izdvojiti njegovo navođenje triju hrvatskih kneževina: Panonija, koju su Mađari uništili, Dalmacija i Liburnija te Neretvanska kneževina. Fine nastavlja: *izvori ne spominju riječ „Hrvat“, ona se prvi puta spominje tek 852. godine u Trpimirovoj darovnici, gdje se Trpimir oslovljava kao „knez Hrvata“*.⁶⁴ Opet se potrebno zapitati zašto bi se Trpimir oslovio s „knez

56 J. V. A. Fine Jr., 2006, str. 29-31.

57 Isto, str. 32.

58 F. Borri, 2011, str. 209-210.

59 N. Budak, 2008, str. 226.

60 Pogledaj mišljenje Danijela Džine s početka poglavlja.

61 J. V. A. Fine, 2006, str. 32.

62 N. Budak, 2008, str. 226.

63 D. Džino, 2009, str. 37.

64 Fine spominje informacije za Hrvate, ali ne i za Srbe koje voli koristiti za usporedbu s Hrvatima. Naime, njihovo ime se prvi puta spominje tek 823., dakle u istom stoljeću kada i hrvatsko ime. (N. Budak, 2008, str. 233.)

Hrvata“ ako nisu postojali Hrvati kao zajednica. Naravno da se iz same darovnice ne može saznati što je Trpimir mislio pod „knez Hrvata“ i tko su bili ti Hrvati, ali se može uvidjeti da takva zajednica postoji. Pitanje je samo ima li ona etnički, društveni ili neki treći karakter, a to se iz izvora ne može iščitati. Zna se da su srednjovjekovne granice potpuno drugačije shvaćene nego današnje. Zato se vladar i naziva vladarem određenog naroda, kako bi se znalo kime vlada, ali se prostor ne spominje precizno, već otprilike. Između ostaloga, Lujo Margetić kaže da se ime „Hrvat“, odnosno ime hrvatskoga naroda prvi puta spominje na Branimirovu natpisu, gdje piše da je Branimir *dux Cruatorum*, dakle, prije 852. godine. Za Trpimirovu darovnicu tvrdi da je nepouzdana zbog lošeg sačuvanog prijepisa iz 1568. godine, što je i Fineovo razmišljanje. Što se tiče datiranja, Margetić Trpimirovu darovnicu stavlja u razdoblje između 839. i 844. godine.⁶⁵ Kako god, Fine kaže da su izvori o Hrvatima uglavnom strani pošto Slaveni ne zapisuju ništa do sredine 9. stoljeća. On navodi mnoge izvore, a ovdje će se spomenuti samo neka njegova razmišljanja.⁶⁶ Naime, Porfirogeneta navodi kao prvoga, no o njemu je već bilo govora pa nema potrebe za ponavljanjem. Zatim slijede franački izvori. Odmah se Fine referira na Nadu Klaić koja tvrdi da franački anali ne koriste riječ „Hrvat“, nego da koriste riječ „Slaveni“.⁶⁷ Budak daje objašnjenje za to: franački autori nisu zainteresirani za Dalmaciju, osim za vrijeme Ljudevitova ustanaka, a karolinški autori su pod snažnim utjecajem latinskog učenja koje je preferiralo klasična (rimska, op. J.V.) imena, dok su slavenska imena bila iznimka.⁶⁸ Prema Fineu, Franci unatoč upotrebi općeg naziva Slaveni, razlikuju Slavene po teritoriju ili imenu. U prethodnoj tvrdnji Nevena Budaka stoji da je to bilo iznimno. Fine je s tvrdnjom Nade Klaić pobio samog sebe. Kako Franci ne koriste riječ „Hrvat“ ako razlikuju Slavene po teritoriju ili imenu? Budak daje odgovor na to pitanje: ... *Franački autori gotovo nikada nisu upotrebljavali specifična imena za Slavene i nikad nisu koristili ime Hrvat*.⁶⁹ Isto tako, ako ih razlikuju po imenu ili teritoriju, zašto dalje u izvorima Franci ne govore Hrvatska nego Sclavonia, kako tvrdi Fine?⁷⁰ Pobjivajući sve što je iznio prije, Fine potvrđuje svoju posljednju tvrdnju time da Francuzi, prolazeći hrvatskim prostorom za vrijeme Prvog križarskog rata, govore o stanovništvu kao o Slavenima, a ne o Hrvatima. Dalje se referira na kroniku Ivana Đakona kao mletačkog izvora o Hrvatima. Kaže kako Ivan Đakon upotrebljava pojam „Slaveni“ sve dok se pripovijedanjem ne počne približavati svome vremenu (oko 1000. godine) kada počinje upotrebljavati i pojam „Slaveni Hrvati“.⁷¹ Također, govoreći o državi, Ivan Đakon pritom ne misli na Hrvatsku, nego na „Slavoniju“. Taj pojam Fine tumači kao jednak bizantskom pojmu sklavinija, što podrazumijeva teritorij dan na privremeno korištenje nekom narodu, a taj teritorij pripada državi koja je dala teritorij na korištenje.⁷² Budak se slaže da Ivan Đakon ne spominje ime države, ali da poznaje Hrvate, no ne da njih i njihove vladare naziva Slavenima.⁷³ Važno je napomenuti kako papinstvo ne odskaje od zapadne perspektive hrvatskoga prostora. Tako Ivan VIII. za Domagoja kaže da je knez Slavena, kao i za Zdeslava. Papinska kurija stanovnike istočne obale Jadrana jednostavno zove Slavenima.⁷⁴

65 N. Budak, 1995, str. 144-146.

66 J. V. A. Fine, 2006, str. 27-28.

67 Isto, str. 31.

68 N. Budak, 2008, str. 233.

69 Isto, str. 234.

70 Prema Budaku, "oni drugi" u izvorima su obično ljudi nazivani prema geografskoj pripadnosti, pripadnosti nekoj političkoj tvorbi, bez da se vodilo računa o osjećajima onih o kojima se piše. Zato su takvi izvori uglavnom neupotrebljivi za proučavanje etničke pripadnosti. (N. Budak, 2009, str. 488.)

71 Slično o tom segmentu pisanja Ivana Đakona u N. Budak, 2008, str. 234, 236.

72 J. V. A. Fine Jr., 2006, str. 31, 33-42.

73 N. Budak, 2008, str. 235.

74 J. V. A. Fine Jr., 2006, str. 42-44.

Ali, Budak navodi pismo u kojem Ivan X. Tomislava naziva kraljem Hrvata.⁷⁵ Kako bi potvrdio svoju tezu da su svi slavenski narodi na Balkanu govorili slavenskim jezikom, pa i Hrvati, Fine navodi Jagića koji također smatra da su Hrvati govorili slavenskim jezikom jer nije postojao hrvatski etnik.⁷⁶

Budak pak izvore koje koristi razvrstava u tri grupe: bizantski izvori, talijanski (mletački) izvori i normanski (zapadni) izvori. Tvrdi da su svi navedeni izvori imali kontakta s Dalmacijom (ti „svi“ obuhvaćaju i ove koje je spomenuo Fine, op. J.V.), ali njihove različite tradicije utjecale su na formiranje njihova odnosa prema njezinim stanovnicima, iz čega su proizašle različite definicije njihova identiteta, odnosno drugačiji terminološki nazivi za stanovništvo Dalmacije. Iznimku čine Franci koji su pod rimskim utjecajem što se tiče načina pisanja, ali u ovom slučaju su pod bizantskim utjecajem pa je tome prilagođena i njihova terminologija, a ne kao što tvrdi Fine, da se oni referiraju samo na Slavene. Budak napominje da ovakvi odnosi vrijede samo za 9. i 10. stoljeće.⁷⁷

ZAVRŠNE MISLI

Kakav se zaključak može izvesti iz svega što je napisano? Teško je reći hoće li se ikada saznati „prava istina“ o doseljenju Hrvata. Možda se nikada neće ni saznati odakle su Hrvati doselili i jesu li uopće doselili ili su već bili prisutni pod drugim imenom. Ono što se sigurno zna je to da je u razdoblju 6. i 7. stoljeća došlo do turbulencija na današnjem hrvatskom prostoru koji je bio na rubu Bizantskoga Carstva. Isto je tako sigurno poznato da se ime Hrvat pojavljuje u izvorima na kraju 9. stoljeća kada se Branimir naziva *dux Cruatorum*. Poznato je i da je za vrijeme Tomislava postojala jaka hrvatska država koja je imala velik utjecaj na velikom dijelu antičke provincije Dalmacije. To je moglo biti kraljevstvo, iako nema čvrstih dokaza za to, ali to i nije toliko bitno, koliko činjenica da oko 925. godine postoji jaka hrvatska država koja je svjedok postojanja hrvatskoga identiteta. Smatram da identitet postoji od onog trenutka kada se prvi puta u hrvatskim izvorima spominje ime Hrvat, dakle sredinom 9. stoljeća. Analogno ovome, smatram da hrvatska država postoji pod hrvatskim imenom tek od 9. stoljeća.

Isto tako, može se s velikom vjerojatnošću tvrditi da su crkvene i državne strukture bile povezane, sigurno još od razdoblja Tomislava, ako ne i prije. Možda su upravo te crkvene strukture, preživjele još iz kasne Antike, bile zaslužne za stvaranje hrvatske države. One su mogle umiriti latinsko stanovništvo, a pokrštaivanjem pomiriti slavensko stanovništvo sa stanovništvom nekadašnje bizantske Dalmacije. Sve na temelju vjere, bratstva po vjeri. Naravno da su neslaganja i animoziteti još uvijek postojali, ali to ne znači da vjera nije mogla odigrati kohezijsku ulogu za prostor koji je kontrolirao hrvatski vladar. Iako, pripadnost istoj vjeri nije sprječavala međusobne sukobe naroda iste vjere. Dakako, promatrajući samo čin ujedinjenja hrvatskih prostora pod jednim vladarem, može se doći do zaključka da je samo titula označavala ujedinjenje prostora.⁷⁸ Ipak, vjerski element ne može biti isključen iz toga procesa. Zašto bi Tomislav sazivao Splitske sabore 10. stoljeća samo zato što se Papa žali na ritualne propuste? Dakako da je htio ujediniti zemlju, pomiriti dvije strane i ostvariti kontrolu nad prostorom kojim je zagospodario.

Kako god se uzme, Hrvati su nedvojbeno postojali kao etnicitet u ranom srednjem vijeku. Zato se govori o knezu Hrvata, o kralju Hrvata, o hrvatskoj državi, o Hrvatima. Sumnjam da bi netko spominjao

75 N. Budak, 2008, str. 237.

76 J. V. A. Fine Jr., 2006, str. 44.

77 N. Budak, 2008, str. 225-226.

78 Npr. Tomislav kao kralj Hrvatske i Dalmacije, gdje je Dalmacija dodijeljena na upravljanje od Bizanta.

Hrvate ili se nazivao njihovim vladarom da to nije bio slučaj. I zašto bi se ugarski kralj okitio titulom kralja Hrvata? Dakle, nema sumnje da je hrvatski identitet bio prisutan na prostoru današnje Hrvatske sredinom 9. stoljeća. Dakako, ovo nije ni blizu rješenja pitanja o hrvatskom identitetu, ali nadam se da će bar ovaj sažetak problematike poslužiti. Volio bih vjerovati kako će se jednoga dana pronaći odgovor i na ovo pitanje, no treba imati na umu kompleksnost i zamršenost ovakvih tema za koje je teško pronaći odgovore zbog nedostatka izvora. Kakva god mišljenja bila, činjenica je da su Hrvati na ovim prostorima već zarana postojali kao zaseban identitet i to uopće nije upitno.

IZVORI

Konstantin Porfirogenet, 2003, *O upravljanju carstvom*, prijevod Nikola pl. Tomašić, Zagreb: Dom i svijet.

LITERATURA

M. Ančić, 2010, Zamišljanje tradicije: Vrijeme i okolnosti postanka 30. glave djela *De administrando imperio*, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta u Zagrebu*, sv. 42, Zagreb, str. 133-151.

F. Borri, 2011, White Croatia and the arrival of the Croats: an interpretation of Constantine Porphyrogenitus on the oldest Dalmatian history, *Early Medieval Europe*, no. 2.

N. Budak, 2008, Identities in Early Medieval Dalmatia (Seventh – Eleventh Centuries), *Franks, Northmen and Slavs. Identities and State Formation in Early Medieval Europe*, gl. ur. C. Baswell, vol. 5, str. 223-241.

N. Budak, 2009, Kako se doista s jugonostalgičarskih pozicija može negirati hrvatska povijest ili o knjizi Johna V. A. Finea. *When Ethnicity Did Not Matter in the Balkans*. A Study of Identity in Pre-Nationalist Croatia, Dalmatia, and Slavonia in the Medieval and Early-Modern Periods, Ann Arbor: The University of Michigan Press 2006, 652 str., *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta u Zagrebu*, sv. 41, Zagreb, str. 487-495.

D. Dzino, 2009, Novi pristupi izučavanju ranog hrvatskog identiteta, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta u Zagrebu*, sv. 41, Zagreb, str. 33-54.

D. Dzino, 2010a, *Becoming Slav, Becoming Croat. Identity Transformations in Post-Roman and Early Medieval Dalmatia*, Leiden, Boston: Brill.

D. Dzino, 2010b, Pričam ti priču: ideološko-narativni diskursi o dolasku Hrvata u *De administrando imperio*, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta u Zagrebu*, sv. 42, Zagreb, str. 153-165.

John V. A. Fine Jr., 2006, *When Ethnicity Did Not Matter in the Balkans*. Michigan: University of Michigan Press.

L. Margetić, 1995, Bilješke u vezi s nastankom hrvatske države u 9 st., ur. N. Budak, *Etnogeneza Hrvata*, Zagreb.

<http://www.ii.umich.edu/UMICH/crees/Home/Events%20&%20Programs/Documents/Regional%20Programs/Southeast%20European%20Studies/JohnFineTribute-Symposium.pdf> (pristupljeno 11. svibnja 2015.)

Josip Vdović
University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences

REACTION TO THE PART OF THE JOHN V. A. FINE JR. STUDIES WHEN ETHNICITY DID NOT MATTER IN THE BALKANS

Summary

Author gives his critical opinion on parts of John V. A. Fine Jr. study *When ethnicity did not matter in the Balkans. A Study of Identity In Pre-nationalist Croatia, Dalmatia and Slavonia in the Medieval and Early-Modern Periods*. Author emphasizes parts of the study concerning the Early Medieval period on historical Croatian soil and Croatian identity and state in the same period. Author comments on parts of the study giving opinions of the modern Croatian historiography on the aforementioned topic along with the discussion on problems of *De Administrando Imperio* brought by Fine including the opinions of foreign and domestic historiography.

Keywords: John V. A. Fine Jr., *When ethnicity did not matter in the Balkans*, Early Medieval, Croatian Identity, Croatian Historiography, Slavs, Croats, Croatian State, Tomislav, *De Administrando Imperio*, Foreign Sources on Croats